

УДК 327.8(100):327.7:327.39

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-2>

Фесенко М.В.

<https://orcid.org/0000-0003-3728-1427>

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розглядаються проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку з точки зору трансформації міжнародної системи. Доведено, що сталий розвиток сучасної міжнародної системи залежить від консолідації міжнародної спільноти та конструктивної співпраці між учасниками міжнародних відносин. Таким чином, необхідно розпочати процес розробки нової моделі управління світом, яка б враховувала умови глобального світу XXI століття.

Доведено необхідність всебічного вивчення складових глобальної кризи світового управління та пошуку механізмів її подолання шляхом консолідації учасників міжнародної системи. Складна криза в різних галузях і на різних рівнях – від локального до глобального – виявляється недієздатною, через відсутність відповідних механізмів, міжнародного співтовариства для подолання кризи глобальної системи, що включає світову кризу.

Таким чином, сучасна криза на глобальному рівні завжди вимагає пошуку засобів та факторів, які забезпечили б стабілізацію соціальних, економічних та політичних відносин, консолідацію соціальних держав та всіх членів міжнародної системи. Сучасна криза глобальної системи не є випадковою, і це природне явище, пов'язане з довготерміновими тенденціями світового політичного та економічного розвитку.

Таким чином, сучасна глобальна системна криза має свої особливості та відмінні риси, пов'язані з процесами глобалізації, регіональної політичної та економічної інтеграції, глобальної міграції тощо. Розвиток кризи прискорився через розпад біполярної міжнародної системи та посилення глобалізації. Очевидно, що подолання кризового розвитку можливе за умови набуття новою міжнародною системою балансу, який би належним чином відповідав характеру глобальних трансформацій. З цієї точки зору зміни в суспільному розвитку зробили проблему міжнародної політичної консолідації надзвичайно актуальною, оскільки вона спрямована на сталий розвиток людства.

Ключові слова: консолідація, міжнародний порядок, трансформація, міжнародна система, глобальне управління, глобальна системна криза, учасники міжнародних відносин.

На сучасному етапі формування міжнародного порядку все актуальнішим стає питання його консолідації з метою вирішення глобальних проблем виникнення яких зумовив глобалізований світ. Їх вирішення є запорукою недопущення апокаліптичного сценарію у розвитку людства. Зміни в суспільному розвитку зробили проблему консолідації необхідною умовою регулювання загальнолюдських відносин. Завдяки ним тенденція консолідації міжнародного порядку стає політичною необхідністю, покликаною забезпечити стабільний розвиток всього світового співтовариства. З цієї точки зору наростання глобальних проблем і потреба в їх спільному вирішенні якраз і актуалізують консолідацію міжнародного порядку. У світовому співтоваристві

починає формуватися новий розклад сил, виникають різні підходи до розв'язання нагальних проблем та зниження конфронтаційності міжнародної системи [1].

Визнаючи, що глобальна системна криза, природні і техногенні лиха залишаються одними з основних загроз стабільності міжнародній системі, впливають на зовнішню політику держав, завдають величезної шкоди державам і сталому розвитку міжнародної системи в цілому актуальним є концепція міжнародного порядку, що має на меті забезпечити сталий розвиток людства за рахунок консолідації акторів міжнародної системи [1, с. 10, 11].

Із розвитком глобалізаційних процесів кількість учасників міжнародної системи зростає. Їх множинність впливає на трансформацію структури міжнародної системи та зумовлює посилення суперечностей. Консенсус, також як і соціальне партнерство є об'єктивно необхідними передумовами подальшого стабільного та сталого розвитку світової спільноти. Саме тому нині на порядок денний вийшла проблема розробки певної моделі соціально-економічного розвитку, яка могла б забезпечити стабільність міжнародної системи, з урахуванням різномасштабності суперечностей, характерних для сучасного світу. Для управління такого роду моделлю потрібні нові політичні важелі, інститути та механізми, формування яких не відкидає накопичений досвід і чинні міжнародні організації.

В контексті авторського дослідження необхідно зазначити, що спроби консолідувати акторів міжнародної системи з метою вирішення назрілих глобальних проблем розпочинаються наприкінці 1960-х рр. У 1968 р. починається діяльність Римського клубу. Документи та дослідження, здійснювані на його замовлення, стали потужним стимулом розвитку глобалістики. Так, у 1970 р. Дж. Форестер розробляє модель «Світ-1» та інші динамічні моделі [2]. Цей проект, а також проекти «Світ-2», «Світ-3», доповіді Д. Медоуза, Дж. Рандерса і У. Біренса «Межі зростання» [3], М. Месаровича та Е. Пестеля «Людство на роздоріжжі», Я. Тінбергена «Перебудова міжнародного порядку» [4] тощо заклали основи глобалістики даного періоду.

Іншим важливим чинником, що вплинуло на становлення глобалістики як науки, стало усвідомлення необхідності екологічного мислення для виживання всього людства. У 1972 р. під егідою ООН пройшла перша міжнародна конференція з проблем навколишнього середовища під гаслом «Мислити глобально, діяти локально», матеріали якої зробили цінний внесок у розвиток глобальних досліджень. У 1987 р. публікується доповідь Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє», яка поклала початок формуванню концепції сталого розвитку. Пізніше на цій базі була сформульована та схвалена на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) [5] загальносвітова (глобальна) стратегія розвитку цивілізації.

В цілому конференція значно сприяла актуалізації цієї концепції та перетворенню її на пріоритетний напрямок розробки досліджень з глобального розвитку. Політика сталого розвитку є проявом нових тенденцій розвитку світового співтовариства в умовах глобальних політичних трансформацій та повинна бути спрямована на вирішення глобальних проблем сучасності, на розвиток і вдосконалення сучасних міжнародних процесів.

Причини та передумови виникнення глобальних проблем сучасності закладено в історії становлення сучасної цивілізації. Вона породила глобальну кризу індустріального суспільства та технократично орієнтованої культури в цілому. Ця криза охопила весь комплекс взаємодій людей один з одним, із суспільством, з природою та стосувалася практично всього світового співтовариства. Вона поширювалася не тільки в розвинутих країнах світу, а також у напівпериферійних та периферійних країнах світу. В найбільш гострій формі через інтенсивний розвиток шкідливої промисловості, що мала на меті забезпечити швидке економічне зростання.

На разі, варто виділити вчених, які намагалися осмислити сутність, наслідки і динаміку таких глобальних проблем сучасності, як екологічна, демографічна, енергетична, світополітична тощо. У першу чергу, в цьому зв'язку слід назвати імена представників Римського клубу, чиї роботи істотно вплинули на сприйняття і трактування загальнопланетарних проблем: А. Кінг [6], Е. Ласло, Д. Медоуз [7], М. Месарович, Е. Пестель, А. Печеї [8], Я. Тінберген, Дж. Форестер, Б. Шнайдер [6], Е. Янг та ін. Відтак, політика сталого розвитку стає проявом нових тенденцій розвитку світового співтовариства в умовах глобальних політичних трансформацій та повинна бути спрямована на запобігання та вирішення глобальних проблем сучасності, а також на розвиток і вдосконалення світополітичних процесів сучасного світу.

Саме представники Римського клубу першими привернули увагу світової громадськості до глобальних проблем. Вони вперше поставили питання про необхідність визнання пріоритету загальнопланетарних цінностей, якщо людство хоче впоратися з новими викликами, що не мають прецеденту в минулому.

Проблеми сталого розвитку перебувають у центрі уваги і низки українських учених. Серед них виокремлюємо роботи С. Дорогунцова [9], В. Кухаря, Б. Данилишина [10], В. Ландика, С. Семенець, Т. Яхєвої [11], Л. Руденка [12], С. Шергіна [13].

Засновник і перший Президент Римського клубу А. Печеї, розмірковуючи над шляхами вирішення глобальних проблем, перспективами розвитку людства, неодноразово підкреслював думку, що «настав час нарешті зрозуміти всім – як тим, хто приймає відповідальні рішення, так і пересічним людям, – що не можна без кінця сподіватися на всякого роду соціальні механізми, на оновлення

та вдосконалення соціальної організації суспільства, коли «на карту поставлене майбутнє людини як виду». Сутність проблеми, яка постала перед людством на нинішній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру до тих змін, які самі ж вносять у цей світ, і джерела цієї кризи лежать всередині, а не зовні людської істоти. І вирішення всіх цих проблем має виходити насамперед із зміни самої людини, її внутрішньої сутності» [14].

Зазначені ідеї А. Печеї значною мірою формують філософські підвалини діяльності для Римського клубу. У доповідях, що презентовані різними групами вчених для Римського клубу, необхідність формування нової системи цінностей, нової культури, зміни цілей розвитку людства, гармонізації екології та економіки, усунення насильства, соціальних конфліктів, воєн однозначно пов'язується з удосконаленням моральних якостей людства та зростанням його самосвідомості. Важливим є те, що А. Печеї сформулював проблему людини та «людських якостей» через осмислення глобальних політичних та соціально-економічних процесів сьогодення. Він актуалізував відповідальність людства перед історією та перед майбутніми поколіннями. Науковий доробок вченого акцентував увагу на виявленні сутності людини та чинників, що визначають та впливають на її свідомість і діяльність. Науковий пошук вченого було спрямовано на дослідження альтернативних форм буття людини та її способу життя.

Значний внесок у розуміння глобальних проблем цивілізації зробив послідовник ідей Римського клубу Дж. Форестер. Зокрема у своїй відомій науковій праці «Світова динаміка» вчений справедливо вказує на те, що зростання кількості населення одночасно зі скороченням «вільного» навколишнього середовища є природним явищем, однак із набагато глибшим змістом, ніж тільки зниження забезпеченості продуктами харчування. Швидкість використання природних копалин безпосередньо залежить від зросту населення. Демографічний бум призводить до швидкого скорочення природних ресурсів, а також до інших негативних наслідків, таких як збільшення екологічних катастроф та зміни клімату [2, с. 36]. Прогнозується, що у ХХІ ст. суттєво збільшиться потреба в природних ресурсах для вироблення енергії, а також потреба у чистій питній воді. Особливо це питання актуальне для країн «периферії».

Глобалізація є об'єктивним, комплексним та універсальним процесом, який охоплює всю світову систему. Регулювати та передбачати її наслідки можливо спільними зусиллями урядів держав і недержавних учасників світової системи, у першу чергу, різних міжнародних організацій. Аналіз функціонування та наслідків їх діяльності викликає велику кількість суперечок між дослідниками феномену глобалізації. Процеси глобалізації зумовлюють стрімке зростання кількості різноманітних учасників світової системи, що сприяє подальшому

прискоренню її трансформації та ускладнює аналіз цієї складної системи та можливість передбачати напрями її розвитку.

Для глобалізації не існує кордонів національно-державного суспільства. При цьому слід відрізнити процеси інтернаціоналізації, глобалізації та транснаціоналізації. З інтернаціоналізацією пов'язуються процеси, які знижують значення кордонів і підвищують роль міжнародних угод і контрактів для національного суспільства. В економіці процес інтернаціоналізації визначається за об'ємом експорту та імпорту, серед населення – зростаючою часткою іноземців; у науці – зростанням значення іноземних експертів для національного престижу вчених; у громадській думці – кількістю трансльованих іноземних радіо- та телепрограм.

Про транснаціоналізацію можна говорити в тому випадку, якщо функціонують інституційні структури та колективні учасники міжнародних відносин, що діють відповідно до нового національно-державного правового порядку. Сюди відносять міжнародно-правові угоди, які містять часткову відмову від суверенітету. Особливо це стосується об'єднань, подібних до НАТО або ЄС. «Глобальними гравцями» стають також підприємства, які створюють порядок і структури, незалежні від національних стандартів. Велике політичне значення у цьому зв'язку має перетворення крупних банків, страхових компаній та транснаціональних фінансових і валютних «клерків». Виникають також неурядові організації та мережа підприємств-мігрантів, вплив яких ще не вивчений.

У цьому контексті цікавою є позиція українського вченого, професора С. Шергіна, який переконаний, що масштабність і багатофакторність глобалізації дають підстави інтерпретувати її як об'єктивний процес реструктуризації та якісного розвитку міжнародного простору. За умов перерозподілу сфер глобального впливу основний опонент США Китай вже створив нові інституціональні структури за межами американської досяжності. Мається на увазі Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Китай у конкурентній боротьбі за доступ до ресурсів планети значно розширив кордони своєї економічної експансії. Отже, триває тотальна конкурентна боротьба епохи глобалізації. Її основними учасниками є, з одного боку, «Група семи», а з іншого – країни світової периферії, які продовжують реалізацію протилежних за геополітичною спрямованістю цілей [13].

Нині констатується відсутність самодостатніх країн, суспільств або співтовариств. Це і є зворотне, негативне формулювання загальноновизнаного принципу повної взаємозалежності. Однак певна країна може бути самодостатньою за якимось окремим параметром. Наприклад, США цілком самодостатні у військовому відношенні, тобто вони можуть самі себе захистити, виробляють усі необхідні для цього види озброєнь та володіють самодостатньою військово-технологічною базою. Тобто всі необхідні для підтримки обороноздатності країни технології існують на території США та в

разі кризової ситуації можуть бути взяті під безпосередній контроль американським урядом.

Глобалізаційні процеси містять елемент мондіалізму, і нині існує два головних варіанти реалізації мондіалістського сценарію: м'який та жорсткий. За умов реалізації м'якого мондіалістського сценарію формально суверенні держави будуть продовжувати існувати, а їх урядам залишаться вельми серйозні повноваження у галузі внутрішньої політики, екології, соціальної сфери, освіти та охорони здоров'я. При цьому існуватиме певний єдиний планетарний орган влади, який володітиме виключною монополією на вирішення всіх проблем глобального походження та стежитиме за безумовним дотриманням будь-якою місцевою владою певного універсального кодексу прав і зводу законів, що стосуються прав людини, глобальних питань економіки та екології, загальнопланетарних аспектів життєдіяльності людства [15, с. 165].

У разі якщо у майбутньому відбудеться глобальний катаклізм, екологічна катастрофа або світова війна, імовірнішим стане варіант жорсткого мондіалізму. Певна організована політична сила, що перемаже або найповніше збереже апарат влади, зможе встановити контроль на планеті в цілому або на її придатній для життя частині. Глобальні виклики, зокрема екологічні, можливо, зроблять мондіалістський розвиток єдиною можливістю для виживання людства. Тому навряд чи треба розглядати його як абсолютне зло, з яким неможливі ніякі компроміси, або як кінець світу.

На переконання багатьох учених, однією з актуальних проблем є експансія штучного інтелекту, що витісняє реальний світ на другий план, викликає явище, що називається, за визначенням відомого західного вченого Дж. Мітельмана, «синдромом Сатурна» [16, р. 28]. Він полягає у тому, що коли щільність популяції, розмір використовуваних нею ресурсів, вироблених благ та обсяг виробленої нею інформації перевищують критичний рівень, наступають явища депопуляції, самознищення штучної цивілізації – війна, депопуляція у низці країн, СНІД, суїциди, зростання кількості абортів і бездітних сімей, техногенних і природних катаклізмів, масова смертність від голоду, агресивність, ірраціональність поведінки людей. У цьому контексті нагадаємо, що за період з 1960 р. по 1990 р. збиток від стихійних явищ зріс на нашій планеті у 40 разів та становив 43 млрд. дол. за рік [17, р. 211]. Слід зауважити, що ця тенденція динамічно посилюється. Однак вважати зазначені факти наслідком наростання агресивності природи немає достатніх підстав тому, що подібні дослідження не здійснювалися або не оприлюднювалися. Проте, в будь-якому випадку необхідний новий глобальний порядок взаємодії людини та природи.

Учасники міжнародної системи (держави, міжнародні урядові та неурядові організації, ТНК) вкрай різноманітні за багатьма параметрами. Насамперед вони значно відрізняються ресурсами. Якщо економічний показник є основним для ТНК, транснаціональних банків, то інші актори, маючи значно менші

економічні та фінансові можливості, стають політично впливовими. Так, наприклад, у результаті інтернаціоналізації виробництва, зростання міжнародних фінансових трансакцій, що обчислюються сотнями мільйонів доларів щодня, уряди втрачають мільйони доларів річних податків. Відомий дослідник глобалізації Д. Хелд зазначає, що ТНК контролюють від 40 до 60% світового багатства. Ринкова вартість багатьох із них може бути вища за сукупне національне багатство низки країн. Так, ринкова вартість корпорації *Microsoft* (близько 450 млрд дол.) більше річного ВВП десятків країн. «Кількість переходить у якість, та в силу цієї діалектики багато ТНК самі себе вже відчувають державами та імперіями» [18, р. 49].

Інформаційно-комунікативні технології сприяють збільшенню кількості сучасних транснаціональних акторів, ефективності їх роботи та впливу на інститут національних держав. Відносини між традиційними та новими учасниками міжнародної системи далеко не однозначні. Втім, незважаючи на негативні наслідки діяльності ТНК, співробітництво держав і нових транснаціональних акторів динамічно зростає. Внаслідок цього розвивається не тільки багатостороння дипломатія, метою якої є залучення більш ніж двох держав до вирішення будь-якої проблеми, а й багаторівнева дипломатія. В її межах питання вирішуються на основі взаємодії різних державних і недержавних акторів. Необхідно зазначити, що інколи недержавні учасники стають навіть більш гнучкими й менш бюрократизованими структурами, ніж держави.

Протягом останніх десятиліть економічна та політична взаємозалежність всередині і між регіонами посилюється та має багатоаспектні й неадекватні наслідки для різних спільнот. Міжрегіональна і глобальна політична, економічна та культурна конкуренція змінює старі ієрархії та зумовлює появу нових відмінностей на рівні як окремих громадян, так і на рівні держави. Світові проблеми, від поширення генетично модифікованих продуктів, відмивання грошей до глобального тероризму та природних катастроф, стають дедалі актуальнішими, тому що вирішувати їх можна лише спільними зусиллями. Це, безперечно, трансформує традиційну роль, функції, основні інституції та відповідальність національного уряду перед своїми громадянами в епоху глобалізації.

Отже, глобальна світова система характеризується стрімкими змінами у політичній, економічній, соціальній, культурній сферах, що актуалізує переосмислення форм і механізмів ефективного політичного управління її учасниками та їх консолідовану відповідальність за сталий розвиток людства. Збільшення кількості, функцій і впливу міжурядових, міжнародних урядових та неурядових організацій, ТНК на регіональному і глобальному рівнях, від ЄС до СОТ, порушує важливі нормативні питання стосовно подальшого напряму формування міжнародного порядку й інтересів, які він буде відстоювати.

Зростання кількості учасників світової системи, криза неоліберальної моделі глобалізації та капіталістичної світ-економіки, завершення періоду лідерства США тощо є одними з ознак формування нового міжнародного порядку. Наявність глобальних проблем вимагає консолідації міжнародного порядку задля їх спільного вирішення. Тому уявляється важливим, щоб серед учасників світової системи не з'явилися претенденти, які заради реалізації власних амбіцій боротимуться за одноосібне домінування в процесі консолідації міжнародного порядку. Підвищення впливу нових транснаціональних акторів на міжнародну політику є ознакою кризи капіталістичної світ-економіки, яка досягла просторових меж. Відсутність можливості поглинати нові території призвела до необхідності внутрішніх структурних змін, а отже, зміни способів розподілу і перерозподілу доходів. Іншою ознакою досягнення просторових меж експансії капіталістичної світ-економіки й ускладнення її структури є фрагментація світової системи, що виявляється у зростанні кількості держав і нових недержавних акторів.

Враховуючи все вищезазначене вважаємо, що в основу світового порядку XXI ст. повинно бути покладено основні цінності, які мають важливе значення для розвитку міжнародних відносин. До них насамперед належать такі: - свобода – забезпечення прав людини, кращою гарантією яких є демократична форма правління, заснована на широкій участі та волі народу; - рівність – жодна людина і жодна країна не повинні позбавлятися можливості користуватися благами розвитку; - солідарність – глобальні проблеми повинні вирішуватися за умови справедливого розподілу витрат і тягаря відповідно до фундаментальних принципів рівності та соціальної справедливості; - терпимість – люди повинні поважати один одного при всьому різноманітті віросповідань, культур і мов. На особливу увагу заслуговує положення про те, що «культура миру і діалог між усіма цивілізаціями повинні активно підтримуватися»; - повага до природи – спільними зусиллями забезпечити збереження природи; - спільна відповідальність – відповідальність за управління світовою економікою та соціальним розвитком, а також за забезпечення миру і безпеки має бути спільною для всіх держав і реалізовуватися на багатосторонній основі [19].

Останнє положення є особливо важливим, бо характеризує сутність міжнародного порядку, що формується. Необхідність визнання спільної відповідальності підкреслюється не перший рік. З цього приводу колишній Генеральний секретар ООН К. Аннан зазначив, що «держави повинні міцно усвідомити свою подвійну роль у нашому глобальному світі. На додаток до своєї самостійної відповідальності, яку кожна держава несе щодо свого суспільства, держави спільно є гарантами нашого спільного життя на цій планеті... Немає жодного гравця, здатного конкурувати або замінити державу». Не випадково, що спільна відповідальність неодноразово згадується в актах ООН. У Декларації тисячоліття керівники держав і урядів заявили, що поряд з відповідальністю перед своїми товариствами вони несуть колективну відповідальність перед народами світу за забезпечення їх благополуччя [20].

Важливою датою в історії всього людства стало 1 травня 1974 р., коли Генеральна Асамблея ООН прийняла «Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку» і відповідну «Програму дій». Як зазначає відомий представник Римського клубу А. Печеї, «це всесвітня соціально-політична революція бідних. Вона набиратиме сили і визначатиметься не якимись положеннями ідеологічного порядку, а гнівом, обуренням і протестом проти несправедливості. Мільярди людей будуть наполегливо вимагати перерозподілу влади, багатств, доходів. Неможливо передбачити, яких саме форм набуде надалі цей рух і якою буде реакція на нього більш благополучних країн, шокованих тиском в умовах, коли вони не мають єдиної тактики дій. Однак можна з упевненістю стверджувати, що ці революційні процеси неможливо зупинити і що найбухливіші події ще чекають на людство попереду» [8, с. 46].

Для дослідження можливих шляхів вирішення виявлених проблем у 1974 р. було розпочато проект ООН «Перебудова міжнародного порядку» (*RIO – Reshaping the International Order*). Цей проект очолив лауреат Нобелівської премії з економіки Ян Тінберген. Доповідь «RIO – перебудова міжнародного порядку», опублікована у 1976 р., запропонувала протягом 40 років скоротити розрив у доходах між бідними та багатими з 13:1 до 3:1 (3:1 – це гранично допустиме співвідношення між багатими і бідними районами Європейського економічного співтовариства) або, що більш реально, принаймні до співвідношення 6:1. У Доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленої у 1987 р., яка стала основою концепції сталого розвитку 1992 р., зроблено висновок, протилежний концепції «меж зростання»: «Ми здатні узгодити діяльність людини із законами природи та домогтися загального процвітання» [21, с. 173].

У контексті вивчення нового міжнародного та світового порядку варто згадати концепцію «золотого мільярда». Останнім часом на Заході термін «золотий мільярд» набув популярності і став означати населення країн «першого світу», що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Зараз у ній нараховується 24 країни Європи і світу. Термін «золотий мільярд» утворився як синтез двох великих ідей сучасної західної культури. Перша ідея – уявлення про «Золотий вік» прогресу і благоденства. Друга – песимістичне визнання обмеженості ресурсів Землі та неможливості поширення цього благоденства на все населення сучасної планети. Зрозуміло, термін «золотий мільярд» як сильно «ідеологічно навантажена» метафора не вживається в офіційних документах. Там він замінюється набором описових понять і визначень таким чином, щоб сенс ставав зрозумілим із контексту. Так, коли деякі вчені та експерти ООН стверджують, що благополучне життя на Землі можливе тільки для одного мільярда людей, вони, по суті, використовують поняття «золотий мільярд» [22].

Нині одним із найбільш відомих закритих форматів предметного спілкування світової еліти залишається Більдерберзький клуб. У списку найвідоміших політико-економічних проєктів цієї групи – об'єднання Європи та реанімація її ролі в міжнародних справах і поетапне формування Євросоюзу. Ще одна ілюстрація впливу Більдерберзького клубу на світову політику – військова операція НАТО проти Югославії, на території якої правляча еліта Європи та США переслідувала власні економічні цілі. Серед найбільш значущих проєктів «Більдерберга» у сфері виробництва продуктів «м'якої сили» є Тавістокський інститут [23]. Створений у 1946 р. за фінансової підтримки Фонду Рокфеллера інститут перетворився на найбільшого виробника технологій у галузі соціальної інженерії, групової та організаційної поведінки й отримав загальне визнання завдяки проєктам культурно-інформаційного моделювання та формування суспільства, перш за все, за допомогою впливу на молодіжне середовище (через використання ЗМІ, переважно телебачення, як інформаційної зброї). Такими методами створювалися маскультурні ідоли (найвідоміший проєкт – «Бітлз»), штучно народжувалися нові субкультури, створювалося ментальне середовище для нових поколінь. Отже, соціальна інженерія є одним із найбільш успішних напрямів докладання американської «м'якої сили» [23, с. 66].

Заснувавши в 1968 р. ще один неформальний інститут глобального управління – Римський клуб, Д. Рокфеллер на засіданні Більдерберзького клубу в 1972 р. пропонує інтегрувати Японію у систему міжнародних відносин шляхом створення Тристоронньої комісії (утворена в 1973 р.). Будучи приватною організацією, комісія заклала основи нової глобальної стратегії – «паутини взаємних зв'язків представників міжнародних еліт» (багато з яких були діловими партнерами Рокфеллерів), чия об'єднана фінансова, економічна і політична вага була безпрецедентною. Тристороння група заклала фундамент того, що у 1990 р. отримало назву «глобалізація». У 2011 р. комісія окремо обговорила проблеми адаптації трьох макрорегіонів до глобальних змін у сфері «м'якої сили».

У цьому зв'язку стає очевидним інтерес учених, експертів і військових аналітиків до проблем забезпечення національної, регіональної, а останнім часом і загальної (загальносвітової) безпеки, досягнення справедливого, стабільного та рівноважного міжнародного порядку. Складається переконання в тому, що безпека особи, суспільства і держави може бути досягнута тільки шляхом створення універсальних механізмів глобального охоплення, що відповідають інтересам усього світового співтовариства. Наявні нині окремо взяті міжнародні інститути та об'єднання, створені на угоду певним державам у середині ХХ ст. і розраховані на реалізацію корпоративних, кон'юнктурних інтересів, цілей і завдань, що йдуть врозріз із загальними інтересами, у ХХІ ст. повинні бути в одних випадках модернізовані (ООН та її інституції), в інших – скасовані, замість них повинні бути створені нові.

До цього моменту частково склалися передумови для створення нових механізмів регулювання міжнародних відносин. По-перше, більшість країн світу стали усвідомлено прагнути розширення своєї участі у формуванні нового світового порядку. По-друге, всім учасникам міжнародного спілкування стали очевидні обмеження, що накладаються самою системою міжнародних відносин на дії кожного з них. На відміну від аналогічних процесів кінця ХХ ст. нинішній тип регулювання міжнародних відносин спирається не тільки на лідерство однієї держави (США), а й на інституційну основу світопорядку, в якості якої виступають міжнародні організації (ООН, G-7, НАТО). У цьому контексті необхідно підкреслити два моменти, які потенційно визначають стан сучасних міжнародних відносин. По-перше, у зв'язку з тим, що ООН переживає нині «кризу легітимності» й ефективність її роботи залишає бажати кращого, потенціальна схема поступової трансформації інституційної основи світоуправління зсувається в бік підвищення ролі «Групи семи» в політичному і НАТО у військовому сенсі. По-друге, зміцнення низки міжнародних організацій супроводжується відносним падінням ролі США в світі та зростанням активності інших суб'єктів міжнародних відносин.

Велику роль у «битві за розум, методи та ринки», названої «м'якою силою», відводить у своїх роботах теоретик «нового світового порядку» Ж. Атталі. Він малює картину майбутнього в кращих традиціях неолібералізму та монетарної теорії, обрамляючи її міфологічними формулюваннями: «Від Сантьяго до Пекіна, від Йоганнесбурга до Москви всі економічні системи вклоняться вівтарю ринка. Люди повсюдно приносять жертви богам прибутку. Дві економічні сфери – конкурентні одна одній, що відрізняються нестабільністю, але є все більш однорідними – вестимуть боротьбу за гегемонію: одна з них – діє в районі Тихоокеанського басейну, а друга – навколо Європи». Підхід Ж. Атталі, згідно з яким саме транснаціональна еліта буде утримувати світову владу, формувати свідомість майбутніх поколінь за допомогою «м'якої сили», вважаємо, відповідає реальності формування сучасного світового порядку. У фокусі боротьби за владу розглядається і світова економічна криза 2008 р., яка, на переконання Ж. Атталі, слугує інструментом глобального управління, що змушує світову спільноту підсилити наднаціональну владу Ради безпеки ООН та Міжнародного валютного фонду [24].

Більш песимістичну картину майбутнього для США малюють американські економісти Д. Терк і Д. Рубіно [25], що прогнозують крах долара і, як наслідок, американської імперії. Критичний аналіз стану міжнародної системи у наукових працях Д. Стігліца, Н. Фергюсона і Дж. Перкінса також вказує на зміни у світовому порядку, використання фінансово-кредитних інструментів для «приручення» національних економік держав-боржників, тісну економічну співпрацю США і Китаю у ХХІ ст., що являє нині собою єдину господарську одиницю, образно іменовану «Кимерика». Вказуючи на негативні сторони діяльності Міжнародного валютного фонду та деяких транснаціональних

банків, перераховані автори вважають, що наростає криза довіри до США, що опосередковано відбивається на привабливості «м'якої сили».

Отже, зростання ролі теоретико-методологічних основ аналізу діяльності міжнародних акторів у сучасних умовах, ускладнення різнохарактерних процесів і явищ, що трансформують міжнародний порядок, визначають необхідність вироблення цілісної системи науково оформлених й обґрунтованих знань, принципів і методів дослідження, що найбільш адекватно відображають процеси становлення і розвитку сучасного світового порядку. У сучасних міжнародних відносинах «м'яка сила» – це не лише пропаганда, це скоріше унікальний історичний феномен, що підкреслює той факт, що державоцентрична вертикальна модель управління світовим порядком поступово відходить на другий план, передаючи повноваження різним мережевим структурам, що володіють засобами переконання планетарного масштабу. Однак констатується, що у науковому світі поки що не склалося єдиного розуміння подальшого формування міжнародного та світового порядку. Конкуrentні концепції не дають однозначної відповіді з приводу досліджуваної проблематики.

* * *

Таким чином, консолідація міжнародного порядку спрямована на об'єднання зусиль учасників міжнародних відносин для спільного вирішення назрілих глобальних проблем. Нині консолідація учасників міжнародної системи має фрагментарний характер через неефективність чинних інституційних механізмів глобального управління. Таке твердження стосується провідних міжнародних організацій, в першу чергу ООН, міжнародних груп – «Групи семи», «Групи двадцяти», провідних ТНК, найвпливовіших представників транснаціональної еліти. За наявності політичної єдності провідних учасників міжнародної системи консолідація міжнародного порядку може набути цілісного характеру.

Сучасна світова система постає в якості цілісної динамічної структурно-функціональної соціально-економічної системи, яка має багаторівневу ієрархічну структуру і складається з багатьох взаємопов'язаних елементів. Розвиненість одних країн світ-системи можлива лише за рахунок інших, а результат розвитку кожної країни є результатом процесів розвитку всієї світ-системи. Світ-система в епоху глобалізації перебуває на «перехідному етапі» та набуває нових рис і властивостей. Констатується історичний перехід світової системи у нову якість, яка характеризуватиметься послабленням лідерських позицій США, кризою капіталістичної світ-системи та неоліберальної моделі глобалізації. В цілому, світ-системний аналіз засвідчує нерівномірність розвитку держав, акцентуючи увагу на несправедливості побудови міжнародного порядку, який базується на структурній залежності «периферії» та «напівпериферії» від «центру». Альтернативою процесу неоліберальної

моделі глобалізації є стратегія постглобалізму на основі універсальних цінностей, плюралізму та мультиполярності міжнародного порядку.

Соціокультурні, релігійні та політичні проблеми у міждержавних відносинах відбивають наявність суперечностей між цивілізаціями. Про це свідчить, наприклад, проблема поширення ісламського фундаменталізму і тероризму в глобальних масштабах. Вони є істотними, але не єдиними чинниками, що перешкоджають консолідації міжнародного порядку. Всі глобальні проблеми на шляху до консолідації міжнародного порядку взаємопов'язані та підсилюють дію одна одної. Тому зазначені проблеми підсилюються демографічною кризою, що виявляється в нерівномірному старінні населення світової системи, а також урбанізацією, що підсилюється. Її наслідком є проблема сталого розвитку людства, на перешкоді якому стають проблеми обмеженості енергетичних, продовольчих і водних ресурсів, які інтенсифікуються глобальними кліматичними змінами.

У високорозвинених країнах, що «старішають», існує необхідність у кваліфікованій і некваліфікованій праці, що й надалі сприятиме глобальній міграції. Водночас демографічна проблема обумовлює також глобальні міграційні проблеми. Вони полягають в інтенсифікації міграційних процесів і потоків. Одним із важливих аспектів міграційних проблем є поступова зміна етнічного складу деяких міжнародно-політичних регіонів світової системи. Це призводить до зростання кількості етнічних і релігійних конфліктів у регіонах з різноманітним етнічним складом. При цьому не вироблено справді ефективних механізмів адаптації та інтеграції мігрантів до культури країни-реципієнта, що свідчить про неефективність політики мультикультуралізму.

Інформаційно-комунікативні технології сприяють зростанню кількості транснаціональних учасників міжнародної системи, ефективності їх роботи та трансформації суверенітету національних держав. Взаємовідносини між державними та недержавними учасниками міжнародної системи, що інтенсифікуються, мають ознаки системної дихотомії: з одного боку засвідчується їх співробітництво, а з іншого – наявність протиріч. У результаті їх взаємодії відбувається розвиток не тільки багатосторонньої дипломатії, метою якої є залучення більше двох держав до вирішення будь-якої проблеми, а й багаторівневої дипломатії. В межах останньої питання вирішуються шляхом співробітництва різних державних і недержавних акторів. Недержавні учасники міжнародної системи на противагу державним характеризуються більшою гнучкістю та меншою кількістю бюрократичних процедур.

Розуміння необхідності вирішення глобальних проблем підвищує відповідальність держави перед власними громадянами та сприяє консолідації міжнародного порядку. Збільшення кількості учасників міжнародної системи, криза неоліберальної моделі глобалізації та послаблення лідерських позицій США є одними з ознак трансформації міжнародного порядку. Надзвичайно важливим фактором є мультиполярність міжнародної системи та рівність держав, що

закріплена Статутом ООН. Консолідація міжнародного порядку має на меті недопущення формування наддержав, які заради реалізації власних амбіцій змагатимуться за одноосібне домінування в міжнародній системі.

Консолідації міжнародного порядку заважає певна анархічність міжнародних відносин. Вона виявляється у відсутності єдиного органу з широкими повноваженнями та ефективними механізмами, що уможлиблював би застосування примусу для вирішення глобальних проблем і врегулювання міжнародних конфліктів. Відстоювання державами як основними суб'єктами міжнародного права лише власних інтересів обумовлює нарощування ними військового та економічного потенціалу для збільшення впливу на інших учасників міжнародної системи. Глобальні фінансово-економічні кризи змушують держави вдаватися до протекціоністських заходів, що викликало наукову дискусію щодо укріплення суверенітету та зміцнення державних кордонів. Зазначені аргументи укріплюють позиції представників реалістичної парадигми та послаблюють позиції представників ліберально-ідеалістичної парадигми.

Підвищення ролі та значення міжнародного права виявляється позитивною тенденцією і сприяє розвитку «космополітичного права», яке обмежує політичну владу окремих держав, а також є однією з передумов консолідації міжнародного порядку. Космополітичне право спрямоване на дотримання та підвищення поваги до прав людини, вирішує посталу проблему ідентичності «громадян світу». Космополітичне право відбиває об'єктивність розвитку міжнародної системи в умовах глобалізації, транснаціональну структуру політичної взаємодії. Зростання регіональної та глобальної взаємозалежності є чинником посилення міжнародного співробітництва.

Національне громадянство пов'язує людину з певною географічною територією, що ускладнює її ідентифікацію в якості громадянина світу. Послаблення «державної» ідентичності супроводжується втратою національної самоідентифікації. Космополітична ідентифікація зможе консолідувати учасників міжнародної системи, що стане чинником консолідації міжнародного порядку. Консолідація міжнародного порядку потребує інтеграції держави в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління. Зростання кількості учасників міжнародно-політичної взаємодії та інтенсифікація їх взаємозв'язків призводить до пошуку можливих шляхів консолідації міжнародного порядку. В цілому, зміни в кількісному та якісному складі міжнародних акторів зумовлюють трансформацію міжнародного порядку.

Транснаціональна структура міжнародного порядку зменшує державний контроль громадян країни. Вона визначає взаємозалежність учасників міжнародних відносин, які не можуть самостійно вирішувати глобальні проблеми чи ефективно використовувати широкий набір державних функцій, що спонукає їх до консолідації. Держава взаємопов'язана з національними,

міждержавними і транснаціональними акторами. Вона більше не в змозі повністю контролювати та визначати все, що відбувається в межах її територіальних кордонів. Тож комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують окремі локальні спільноти в єдину структурно-функціональну мережу.

Глобальна інформаційно-комунікативна та транспортна інфраструктура створює нові форми політичної та соціально-економічної організації, які не прив'язані до певних національних кордонів. Сучасне територіальне суверенне право часто суперечить транснаціональній організації багатьох аспектів політичного, економічного та соціального життя. У міжнародному праві наявні два засадничі та взаємовиключні принципи: принцип територіальної цілісності держави та право нації на самовизначення, що нерідко дозволяє маніпулювати даними принципами.

Список використаних джерел та літератури

1. Фесенко М.В. Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку. Київ: Центр вільної преси, 2015. 527 с.
2. Форрестер Д. Мировая динамика. Пер. с англ. Москва: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. 379 с.
3. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя. Москва: ИКЦ «Академкнига», 2007. 342 с.
4. Tinbergen I. Reshaping the International Order. New York, Dutton: Signet books by The New American Library, 1976. 325 p.
5. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Earth Summit. Rio de Janeiro, Brazil 3-14 June 1992. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/unced>
6. Кинг А., Шнайдер А. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба. Москва: Прогресс-Пангея, 1991. 344 с.
7. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й.М. За пределами роста. Москва: Изд. группа «Прогресс», «Пангея», 1994. 304 с.
8. Печчеи А. Человеческие качества. Москва: Прогресс, 1985. 312 с.
9. Дорогунцов С.І., Пітюренко Ю., Олійник Я. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2000. 364 с.
10. Концепція сталого розвитку України / Наук. кер. В.П. Кухар, Б.М. Данилишин. *Україна: прогрес на шляху сталого розвитку*. Київ: ЗАТ «НІЧСЛАВА», 2002. С. 196-219.
11. Ландик В.І., Семенець С.В., Яхєєва Т.М. Проект Концепції переходу України до сталого розвитку. Київ: Інститут сталого розвитку, 2004. 64 с.
12. Руденко Л.Г. Сталый розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України. *Український географічний журнал*. 1998. № 1. С. 5-12.
13. Шергін С.О. Парадокси і проблеми глобалізації. *Зовнішні Справи*. 2008. Травень. С. 42-46.
14. Моисеев Н.Н. Быть или не быть человечеству? Москва, 1999. 288 с.
15. Римашевская Н.М., Галецкий В.Ф., Овсянников А.А. Население и глобализация. 2-е изд. Москва: Наука, 2004. 322 с.
16. Mittleman J.H. The Globalization Syndrome. Princeton: Princeton University Press, 2000. 396 p.
17. Rugman A. The End of Globalization. New York: Random House. 2001. 379 p.
18. Held D., McGrew A.G., Goldblatt D., Perraton J. Global Transformations: Politics, Economics and Culture. Stanford: Stanford University Press, 1999. 515 p.
19. Фесенко М.В. Проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах не стаціонарності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць*. 2014. Вип. 120, Ч. I. С. 113-127.

20. Annan K. We the Peoples – The Role of the United Nations in the 21st Century. *U.N. official webcite*. 3.04.2000. URL: <http://www.un.org/News/Press/docs/2000/20000403.ga9704.doc.html>
21. Наше общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). Москва: Прогресс. 1989. 372 с.
22. Кара-Мурза С. Концепция «золотого миллиарда» и Новый мировой порядок. 1999. URL: http://www.patriotica.ru/actual/skara_milliard.html
23. Эстулин Д. Секреты Бильдербергского клуба / пер. с исп. И.В. Жук. Минск: «Попурри», 2009. 304 с.
24. Аттали Ж. Карл Маркс: Мировой дух / Пер. с фр. Москва: Молодая гвардия, 2008. 406 с.
25. Терк Д., Рубин Д. Крах доллара и как извлечь из него выгоду / пер. с англ. И. Соколова. Москва: АСТ Хранитель, 2006. 316 с.

References

1. Fesenko, M.V. (2015). *Konsolidatsiya sub"yektiv svit-systemy u rozbudovi novoho mizhnarodnoho porjadku*. Kyiv: Tsentr vil'noyi presy. [In Ukrainian].
2. Forrester D. (2003). *Mirovaya dinamika*. Moskva: ООО "Izdatel'stvo AST"; SPb.: Terra Fantastica. [In Russian].
3. Medouz, D. (2007). *Predely rosta. 30 let spustya*. Moskva: IKTS "Akademkniga". [In Russian].
4. Tinbergen, I. (1976). *Reshaping the International Order*. New York, Dutton: Signet books by The New American Library. [In English].
5. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Earth Summit. Rio de Janeiro, Brazil 3-14 June 1992. [Online]. Available from: <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/unced> [In English].
6. King, A., Shnayder, A. (1991). *Pervaya global'naya revolyutsiya. Doklad Rimskogo kluba*. Moskva: Progress-Pangeya. [In Russian].
7. Medouz, D.Kh., Medouz, D.L., Randers, Y.M. (1994). *Za predelami rosta*. Moskva: Izd. gruppa "Progress", "Pangeya". [In Russian].
8. Pechchei, A. (1985). *Chelovecheskiye kachestva*. Moskva: Progress. [In Russian].
9. Dorohuntsov, S.I., Pityurenko, Yu., Oliynyk, Ya. (2000). *Rozmishchennya produktyvnykh syl Ukrayiny: Navch.-metod. posibnyk dlya samost. vyvch. dysts*. Kyiv: KNEU. [In Ukrainian].
10. Kukhar, V.P., Danylyshyn, B.M. (eds) (2002). *Kontseptsiya staloho rozvytku Ukrayiny. Ukrayina: prohres na shlyakhu staloho rozvytku*. Kyiv: ZAT "NICHSLAVA", pp. 196-219. [In Ukrainian].
11. Landyk, V.I., Semenets', S.V., Yakheyeva, T.M. (2004). *Proekt Kontseptsiyi perekhodu Ukrayiny do staloho rozvytku*. Kyiv: Instytut staloho rozvytku. [In Ukrainian].
12. Rudenko, L.H. (1998). Stalyy rozvytok: poshuky modeley staloho rozvytku Ukrayiny. *Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal*, 1, pp. 5-12. [In Ukrainian].
13. Sherhin, S.O. (2008). Paradoksy i problemy hlobalizatsiyi. *Zovnishni Spravy*, Traven', pp. 42-46. [In Ukrainian].
14. Moiseyev, H.H. (1999). *Byt' ili ne byt' chelovechestvu?* Moskva. [In Russian].
15. Rimashevskaya, N.M., Galetskiy, V.F., Ovsyannikov, A.A. (2004). *Naseleniye i globalizatsiya*. Moskva: Nauka. [In Russian].
16. Mittleman, J.H. (2000). *The Globalization Syndrome*. Princeton: Princeton University Press. [In English].
17. Rugman, A. (2001). *The End of Globalization*. New York: Random House. [In English].
18. Held, D., McGrew, A.G., Goldblatt, D., Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press. [In English].
19. Fesenko, M.V. (2014). Problemy ta perspektyvy formuvannya novoho mizhnarodnoho porjadku v umovakh ne statsionarnosti. *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zb. nauk. prats'*, 120, (I), pp. 113-127. [In Ukrainian].

20. Annan, K. (2000, 3 April). We the Peoples – The Role of the United Nations in the 21st Century. U.N. official website. [Online]. Available from: <http://www.un.org/News/Press/docs/2000/20000403.ga9704.doc.html> [In English].
21. *Nashe obshcheye budushcheye*. (1989). Doklad mezhdunarodnoy komissii po okruzhayushchey srede i razvitiyu (MKOSR). Moskva: Progress. [In Russian].
22. Kara-Murza, S. (1999). *Kontsepsiya "zolotogo milliarda" i Novyy mirovoy poryadok*. [Online]. Available from: http://www.patriotica.ru/actual/skara_milliard.html [In Russian].
23. Estulin, D. (2009). *Sekrety Bil'derbergskogo kluba*. Minsk: "Popurri". [In Russian].
24. Attali, Zh. (2008). *Karl Marks: Mirovoy dukh*. Moskva: Molodaya gvardiya. [In Russian].
25. Terk, D., Rubino, D. (2006). *Krakh dollara i kak izvlech' iz nego vygodu*. Moskva: AST Khranitel'. [In Russian].

Fesenko M. Historical and Political Aspects of the Sustainable Development of the International Order under Conditions of Global Transformations.

The problems and prospects of a new international order formation in terms of the transformation of the international system are viewed. It is proved that sustainable development of the contemporary international system depends on the consolidation of the international community and the constructive cooperation between the international relations participants. Thus it is necessary to begin the process of developing a new model of a world governing that would take into consideration the conditions of the global world of the XXI century.

The necessity of comprehensive study of the components of the global crisis of world governance and search for mechanisms to overcome it by consolidating participants of the international system are proved. A complex crisis in various fields and at various levels, from local to global proves incapacity, due to lack of appropriate mechanisms, of the international community to overcome the global system crisis that includes world governing crisis.

Thus, the current crisis on the global level always calls for search the means and factors that would provide stabilization of the social, economic and political relations, consolidation of social powers and all members of the international system. The current global system crisis is not accidental one and it is a natural phenomenon associated with long-term trends of world political and economic development.

Thus the present global system crisis has its own peculiarities and distinctive features associated with the processes of globalization, regional political and economic integration, global migration and more. Crisis development was accelerated because of the collapse of the bipolar international system and intensification of globalization. Obviously, handling crisis development is possible to be achieved, provided the acquisition of the new international system a balance that would correspond properly to the character of global transformations. From this perspective, changes in social development have made the problem of international political consolidation a highly topical one as it is aimed at sustainable development of mankind.

Keywords: consolidation, international order, transformation, international system, global governance, global systemic crisis, participants of international relations.